

Irena Stawowy-Kawka

Albańczycy w Republice Macedonii w latach 1991–2000 – podstawowe problemy

Albańczycy, w swym języku zwani *Shqiptarët* (Albańczyk = Shqiptar), żyją na obszarze większym niż terytorium ich państwa. Dzielią się na dwie wielkie grupy różniące się cechami antropologicznymi i narzeczem. Tereny na północ od rzeki Shkumbini, zamieszkują szczepy zwane Gegami, a na południe od nich żyją Toskowie. Gegowie, żyjący wśród niedostępnych gór, do dzisiaj zachowali swą rodową (klanową) strukturę społeczną. Oni też po przyjęciu ortodoksyjnego wyznania muzułmańskiego (sunnickiego) zasilali albańską emigrację w Macedonii¹. Dlatego najliczniejsza grupa Albańczyków obecnie żyjących w Republice Macedonii to Gegowie wyznania sunnickiego.

* * *

Według oficjalnych danych z 1994 r., liczba Albańczyków w Republice Macedonii wynosiła 442 914 osób, tj. ok. 22,9% ogólnej liczby jej mieszkańców. Dane te kwestionowali tamtejsi Albańczycy, którzy twierdzili, że było ich w rzeczywistości około 35–40%. Liczby te zapewne były zawyżone, ale trzeba wziąć pod uwagę fakt, że spis ludności został przez Albańczyków zbojkotowany. W spisie uwzględniono tylko te osoby, które oficjalnie (legalnie) żyły w Macedonii lub służbowo przebywały poza granicami kraju². Nie objęto w nim tych osób, których

¹ Albańczycy ulegali w ciągu swej historii przemożnym wpływom kulturalnym sąsiadów lub najeźdźców. Od północy zaznaczył się wpływ słowiański, od południa grecki, zwłaszcza tereny zamieszkane przez Tosków uległy silnej hellenizacji, przyjęło się tu prawosławie. Na północy, przez jakiś czas panowała Wenecja i tam pojawił się katolicyzm, a wreszcie po najeździe Turków – islam. Obok ortodoksyjnego wyznania sunnickiego, rozwinęła się silnie mistyczna sekta, tzw. *bektaşi*.

² Zavod za statistika, *Popis '94. Podatoci za segašnostia i idninata*, Skopje 28 dekmvri 1994 (robotna verzija), s. 5, podaje dane za 1994 r. – 442 914, tj. 22,9%. Por. późniejsze opracowania: Zavod za statistika, *Vkupno naselenie, domak'nstva, stanovi i zemjodelski stopanstva*, Skopje 1996, br. XIII, s. 55–57.

nieobecność w Republice trwała ponad rok³. To dawało Albańczykom podstawy do jego kwestionowania. Kolejny spis ludności z 2002 r. wykazał, że Albańczycy stanowili 25,17% ogólnej liczby ludności Macedonii (509 083 osoby). Po przeprowadzonej w 1996 r. reformie administracyjnej państwo zostało podzielone na 123 gminy⁴, w 25 z nich Albańczycy stanowili większość: ponad 90% ludności albańskiej zamieszkiwało gminy: Negotino-Pološko (99,8%), Velešta (99,8%), Bogovinje (99,6%), Šipkovica (99,6%), Želino (99,6%), Delogoždi (99,2%), Džepčište (98,7%), Osolomej (98,2%), Kondovo (97,8%), Čegrane (97,5%), Lipkovo (97,1%), Zajas (97,1%), Srbinovo (94,7%); w czterech od 90 do 75% i w ośmiu od 75 do 50%, nadto w gminach Žitoše, Vrapčište, Mavrovi Anovi ich liczba sięgała niemal 50%⁵.

Najwięcej Albańczyków żyło w Skopiu (57 986 osób, tj. 13% jego populacji), ale w żadnej ze skopijskich gmin nie stanowili oni większości. Nadto byli obecni w dużych skupiskach miejskich w Gostivarze, Debarze, Tetovie, Kumanovie.

Takie rozmieszczenie ludności albańskiej, głównie na granicy z Kosowem i Albanią, w zwartych terytoriach, powodowało, że proces integracji tej mniejszości narodowej z Macedończykami był utrudniony. Integracja ta nie postępowiała, co było także konsekwencją wydarzeń, które zachodziły w tzw. socjalistycznej Jugosławii, kiedy polityka Tity skierowana była na zaspokajanie potrzeb kulturalnych, społecznych, a nawet ambicji politycznych różnych narodowości i grup etnicznych wchodzących w skład federacji. Każda narodowość i mniejszość etniczna miały własne szkolnictwo, prasę oraz możliwość posługiwania się na co dzień swoim językiem. W Macedonii zaowocowało to powstaniem silnej, licznej (25,17% ogólnej liczby ludności) grupy ludności albańskiej, mocno akcentującej swą tożsamość narodową, mającej odrębne cele polityczne i nie zmierzającej do integracji z Macedończykami.

Szybkie powiększanie się liczby Albańczyków w Republice Macedonii spowodowane było dużym przyrostem naturalnym, a także napływem ludności z sąsiednich terenów, tj. z Kosowa, w małym tylko stopniu z Albanii, a także z Bośni. O ile w latach 1992–1996 przyrost naturalny w Republice Macedonii wyniósł średnio 8,2‰, to w czterech gminach, gdzie żyli głównie Albańczycy,

³ Zavod za statistika, *Vkupno naselenie...*, s. 8, znajduje się tu stwierdzenie, że starano się uwzględnić w spisie ludności te osoby, które tymczasowo ponad rok przebywały na terytorium Republiki Macedonii. D. Draganov w artykule „Kosoviziranje” ili „kantoniziranje”. *Albancite smetat će e vreme fakičeskata etničeska kantonizacija da byde uzakonena*, „NIE” 1998, br. 3 (9), s. 19, twierdził, że w czasie tego spisu nie uwzględniono ok. 130 tys. Albańczyków, którzy przybyli z Kosowa.

⁴ Draganov twierdził, że podstawową rolę jaką miała odgrywać reforma administracyjna w Republice Macedonii była nieoficjalna kantonizacja i utworzenie gmin narodowościowych. D. Draganov, *dz. cyt.*, s. 18.

⁵ Zavod za statistika, *Vkupno naselenie...*, s. 64–66.

osiągnął wielkość 15–20%⁶. Powodowało to, że powiększała się liczba dzieci albańskich w stosunku do ich rówieśników macedońskich. W wieku 0–4 lata w 1994 r. było ok. 81,8 tys. Macedończyków i aż 51 tys. Albańczyków⁷. Natomiast w 2002 r. liczba Macedończyków w tym wieku wynosiła ok. 67,9 tys. (54,9%), a Albańczyków – 42,7 tys. (34,8%)⁸. Jak twierdzi w swym artykule albański badacz Fauzi Skenderi, w latach 1992–1996 przyrost naturalny wśród Albańczyków był aż 5,8 razy wyższy niż w tym samym czasie wśród Macedończyków⁹. Powodów było wiele. Pierwszym z nich był wysoki wskaźnik urodzeń wśród Albańczyków i długi wiek życia, odwrotnie niż wśród Macedończyków. Wpływało na to kilka czynników. Dużą rolę odgrywała tu tradycja i religia. Albanci o wiele wcześniej zakładały rodzinę i ich głównym zadaniem było dbanie o potomstwo i wychowywanie dzieci. Większość z nich nie pracowała zawodowo i była to głównie ludność wiejska. Wspomniany demograf albański F. Skenderi twierdził, że w 2000 r. w Republice Macedonii liczba Albańczyków powiększyła się o 6994 osób, natomiast liczba Macedończyków tylko o 1323 osoby, a przyrost naturalny wśród Macedończyków gwałtownie malał i co roku miał tendencję spadkową¹⁰. Coraz częściej podawano prognozy demograficzne, z których wynikało, że przy utrzymaniu takiego tempa przyrostu naturalnego wśród Albańczyków bardzo szybko będą oni stanowili połowę populacji w tej Republice¹¹.

Gdy wybuchła wojna domowa w Jugosławii, wielu Albańczyków i muzułmanów innych narodowości szukało schronienia w Macedonii. W obawie przed napływem zbyt dużej liczby uchodźców rząd w Skopiu w październiku 1992 r. wprowadził ustawę utrudniającą ich osiedlanie się. *Ustawa o obywatelstwie* przewidywała, że obywatelstwo macedońskie można było nabyć poprzez: prawo krwi (*ius sanguinis*), urodzenie na terytorium Republiki, naturalizację lub porozumienie międzynarodowe¹². Najwięcej kontrowersji budził zapis dotyczący uzyskania obywatelstwa przez naturalizację, tj. obywatelem Republiki Macedonii mógł zostać tylko ten, kto mieszkał co najmniej od 15 lat stale w tym kraju. Prawo utrudniało więc uchodźcom z innych byłych jugosłowiańskich republik,

⁶ F. Skenderi, *Veçoritë e lëvizjes natyrrorë të popullisës së Maqedonisë dhe të popullsisë Shqiptarë në të*, „Studime albanologjike” [Shkup] 2011, t. 4, s. 218.

⁷ Zavod za statistika, *Popis...*, s. 14.

⁸ Zavod za statistika, *Popis na naselenieto, domakinstvata i stanovite vo Republika Makedonija, Vkupno naselenie vo zemjata spored migracionite, vitalnite i etničkite karakteristiki*, Skopje 2004, br. IX, s. 446.

⁹ F. Skenderi, *dz. cyt.*, s. 219.

¹⁰ *Tamże*, s. 219–220.

¹¹ Na temat szybkiego tempa wzrostu ludności albańskiej w Republice Macedonii zob. S. Kiselinovski, *Etničkite promeni vo Makedonija (1913–1995)*, Skopje 2000, s. 105, 106; tenże, *Etničkite promeni vo Makedonija od antikata do denes*, „Glasnik INI” [Skopje] 1995, god. 39, br. 1–2, s. 12.

¹² *Ustav na Republika Makedonija*, Skopje 1991, II, art. 9, s. 7.

przede wszystkim Muzułmanom z Bośni i Albańczykom z Kosowa, osiedlanie się w Macedonii. Było to także niewygodne dla Albańczyków ze względu na ich mobilność. Bardzo często wyjeżdżali na Zachód w poszukiwaniu pracy lub do Kosowa, gdzie przebywali tymczasowo. Jak podaje minister spraw wewnętrznych Ljubomir Frčkovski, w 1995 r. w Macedonii przebywało nie mając obywatelstwa macedońskiego od 30 do 40 tys. osób. *Human Rights Watch* liczbę tę szacowało nawet na 140 tys. osób¹³.

* * *

O usamodzielnieniu się Republiki Macedonii i wystąpieniu jej z federacji jugosłowiańskiej zdecydowało referendum, którego datę wyznaczono na 8 września 1991 r. Wzięło w nim udział ponad 2/3 uprawnionych do głosowania. Zdecydowana większość (95%) opowiedziała się za utworzeniem niezależnej republiki. 17 listopada 1991 r. prezydent Kiro Gligorov ogłosił powstanie suwerennego państwa – Republiki Macedonii, a parlament przyjął nową konstytucję. Tym samym Macedonia wystąpiła z federacji jugosłowiańskiej. Bardzo ważnym zadaniem państwa stało się zagwarantowanie szerokich praw swobód i wolności mniejszościom narodowym, grupom etnicznym i religijnym, tym bardziej że w referendum w sprawie utworzenia samodzielnego państwa nie brała udziału ludność albańska, tj. ok. 22,9% obywateli, którzy je zbojkotowali. Rządzące elity zdawały sobie sprawę, że demokratyczny kraj musi pozyskać poparcie mniejszości i ich lojalność. Ten fakt stanowił podstawowy warunek uznania nowego państwa na arenie międzynarodowej. Wówczas na posiedzeniu Rady Ministrów EWG ustalono kryteria, które zagwarantować miały szerokie prawa mniejszościom etnicznym w krajach byłej Jugosławii i byłego Związku Radzieckiego, co mogło być warunkiem ich uznania. W przypadku Republiki Macedonii wymagania te zostały spełnione, co potwierdziły ONZ i unijna Komisja Arbitrażowa ds. Jugosławii, tzw. komisja Badintera¹⁴. W rzeczywistości polityka Skopia wobec mniejszości była bardziej liberalna i tolerancyjna niż w innych wieloetnicznych krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej i odbiegała od tego, jak traktowano mniejszość macedońską w sąsiednich państwach bałkańskich, gdzie Macedończykom odmawiano podstawowych praw w zakresie równości i tolerancji¹⁵. Gwarancje równości i sprawiedliwości społecznej zostały

¹³ Human Rights Watch, *A Threat to "Stability"*, <http://www.hrw.org/reports/1996/Macedoni.htm> (dostęp 2 XII 2011).

¹⁴ Tzw. komisja Badintera już w pierwszej połowie stycznia 1992 r. wydała decyzję, że Republika Macedonii jest krajem demokratycznym i spełnia warunki międzynarodowego uznania.

¹⁵ K. Todoroska, *Makedonsko-albanske relacii vo početokot i na krajot od dvaesettiot vek*, [w:] *Makedonija vo dvaesettiot vek*, red. N. Veljanovski, Skopje 2003, s. 79–80.

zaaprobowane przez inne mniejszości żyjące w Republice: Turków, Kucowolochów (Wołochów), Romów oraz przez Serbów po 1995 r. i uzgodnieniach w Dayton. Jedyną grupą etniczną, która nie uznawała prawnego statusu mniejszości narodowych w Macedonii, byli Albańczycy. Różniący się językiem, kulturą, religią wyrażali już w pierwszych dniach niepodległości Republiki swą dezaprobatę w stosunku do podstawowych postanowień, zapisów konstytucji i okazywali swą podejrzliwość i nieufność polityczną.

Macedońska konstytucja z 17 listopada 1991 r. mówiła o równości wszystkich obywateli Republiki (rozdz. I, art. 4), jednocześnie formułowała zasadę, że urzędowym językiem jest macedoński a alfabetem – cyrylica (rozdz. I, art. 7). Jednak dla obszarów, w których w przeważającej liczbie żyły inne mniejszości narodowe, w lokalnych urzędach, oprócz macedońskiego języka i alfabetu – cyrylicy, dopuszczono używanie innych języków, uwzględniając istniejące tam warunki¹⁶. Do konstytucji wprowadzono też zapis mówiący, że macedońska prawosławna Cerkiew oraz inne związki religijne i grupy wyznaniowe są wolne i równouprawnione, a także funkcjonują na zasadzie oddzielenia od państwa. W preambule konstytucji zapisano: „Macedonia została ukonstytuowana jako narodowe państwo macedońskiego narodu, w którym zagwarantowano całkowitą równość obywatelską i trwałe współzycie narodu macedońskiego z Albańczykami, Turkami, Wołochami, Romami i innymi narodowościami, które żyją w Republice”¹⁷. Te zapisy w konstytucji nie zadowalały Albańczyków. Chcieli oni uznania albańskiego języka i alfabetu łacińskiego za oficjalny w kraju na równi z macedońskim oraz traktowania ich religii – muzułmańskiej – na równi z prawosławną. Oprócz gwarancji językowych i religijnych chcieli mieć możliwość wywieszania oficjalnie albańskiej flagi, gdyż jak twierdzili, jest ona nie tylko flagą państwa – Albanii i ich obywateli, ale także narodu albańskiego żyjącego w Republice Macedonii. Najwięcej kontrowersji budził zapis mówiący o tym, że Albańczycy są mniejszością narodową. Chcieli, aby potraktowano ich na równi z Macedończykami i określano jako równoprawny naród. Tymczasem funkcjonująca konstytucja z 1991 r. preferowała obywatelską koncepcję państwa, zapewniającą w duchu kompromisu ważne prawa dla mniejszości narodowych. W konstytucji znalazł się zapis (rozdz. I, art. 2) mówiący o tym, że: „Suwerenność w Republice Macedonii pochodzi od obywateli i należy do obywateli”¹⁸. Dla Albańczyków państwo macedońskie nie miało znaczenia, ponieważ czuli ogromne przywiązanie do obszarów, na których urodzili się i żyli. Wielu z nich identyfikowało się z Albanią, inni bardziej z Kosowem lub ideą jedności albańskiej. Traktując Republikę Macedonii jako część terytorium, gdzie żyją Albańczycy, bez szczególnego powiązania z Macedończykami i z ich

¹⁶ *Ustav na Republika...*, s. 6–7.

¹⁷ *Tamże*, s. 3.

¹⁸ *Tamże*, s. 5.

słowiańskością, w naukowych opracowaniach coraz częściej wobec etnicznych Macedończyków używali określenia Słowianomacedończyk lub Słowianie. Nie zgłaszali jednak uwag do władz w Skopiu o powoływanie się przez Macedończyków na antyczną historię, co tak bardzo denerwowało Greków. Proponowali natomiast zmianę nazwy państwa na bardziej neutralną pod względem etnicznym, np. Wardarska Republika lub Centralna Bałkańska Republika, co odpowiadałoby polityce Aten wobec Skopia¹⁹.

* * *

Dość powszechna była w Skopiu opinia, że tzw. problem albański ujawnił się z chwilą rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, gdy masowo do Macedonii zaczęli napływać Albańczycy z Kosowa i z Albanii. Osiedlali się tu oni z dwóch powodów – by poprawić swój byt i korzystać ze zdobycy demokratycznego państwa. Albańczycy żyjący w Republice Macedonii należeli do bogatszej grupy ludności niż ich rodacy w Kosowie czy w Albanii. Ci, którzy trudnili się rolnictwem, uprawiali tytoń, fasolę, kukurydzę, pszenicę – rośliny najbardziej dochodowe. W miastach budowali prywatne motele i stacje benzynowe. Otwierali prywatne rozgłośnie radiowe i telewizyjne, drukarnie. Duża grupa trudniła się handlem, w tym także nielegalnym. Mimo że Albańczycy w Macedonii gospodarczo sytuowani byli lepiej niż ich krewniacy w Kosowie i Albanii, nie byli skłonni przystać na swój status. Sytuacja gospodarcza obywateli macedońskich, w tym i Albańczyków, pogorszyła się znacznie w drugiej połowie lat 90. Wpłynęły na to: embargo gospodarcze nałożone na Jugosławię, z którą Macedonia miała 60% obrotów handlowych, a zwłaszcza izolacja gospodarcza, do jakiej doszło w czasie embarga nałożonego przez Grecję w 1993 r.

Pandeli Čina, przewodniczący Forum Albańskich Intelktualistów, twierdził, że w Republice Macedonii powinny obowiązywać dwa języki urzędowe: macedoński i albański, ma być zagwarantowany równy dostęp do szkół, stanowisk i równe dla obu narodów, macedońskiego i albańskiego, gwarancje w konstytucji. Jednocześnie deklarował on, że Albańczycy chcą żyć zgodnie z Macedończykami we wspólnym państwie²⁰. Mimo takich zapewnień już 11 i 12 stycznia 1992 r. grupa albańskich nacjonalistów przeprowadziła akcję na rzecz utworzenia Autonomicznej Republiki Ilirii²¹ (od starożytnej nazwy Iliria i Ilirów, ludów zamieszkujących północno-zachodnią część Półwyspu Bałkań-

¹⁹ J. Phillips, *Macedonia. Warlords and Rebels in the Balkans*, London 2004, s. 59.

²⁰ „Rzeczpospolita”, 27 XI 1995, nr 274, s. 8.

²¹ Zeqirja Rexhepi w swej pracy podaje, że postanowienie o polityczno-terytorialnej autonomii Ilirii w Macedonii podjęło Zgromadzenie dla Autonomii 27 grudnia 1991 r. Dokument znajduje się w archiwum partyjnym PPD w Tetowie. Z. Rexhepi, *Zhvillimet politiko-shoqërore te Shqiptarët në Maqedoni 1990–2001*, Tetovë 2005, s. 57.

skiego). W tym celu w zachodniej Macedonii (tetovskie, gostivarskie, kičevskie i debarskie) przeprowadzono referendum, które miało potwierdzić w przyszłości ideę odłączenia się tego terytorium od państwa macedońskiego. W referendum, które władze w Skopiu uznały za nielegalne, udział wzięło 276 921 Albańczyków, tj. 21% uprawnionych do głosowania w kraju, z których 74% opowiedziało się za autonomią dla Albańczyków. Takie dane przekazały środki masowego przekazu w Macedonii, głównie wiadomości telewizyjne, prasa. Inne podawali sami Albańczycy, którzy twierdzili, że w referendum za utworzeniem autonomii uprawnionych do głosowania było 383 539 osób, z czego tylko 57 głosowało przeciwko, natomiast za 360 928 osób, tj. 99,9% wszystkich głosujących. Liczby te miały pokazać, że w Macedonii żyje znacznie więcej Albańczyków niż uznawały to macedońskie czynniki oficjalne. Jednocześnie z referendum w Skopiu Albańczycy demonstrowali, żądając zapewnienia im równych z Macedończykami praw obywatelskich. W starciach z policją zginął albański demonstrant. W czasie nielegalnego referendum macedońska policja starała się przeszkodzić w głosowaniu, próbując w 120 miejscach skonfiskować dokumentację. Zanotowano także wtargnięcia służb porządkowych do 260 lokali, gdzie odbywało się głosowanie²². Po wygranym referendum Autonomiczna Republika Ilirii objęłaby swym zasięgiem terytoria: Kumanovo z okolicą, kilka gmin Skopia, Tetovo, Gostivar, Kičevo, Strugę i ich okolice. Na terytorium tak powstałej republiki żyłoby około 1/3 ludności Macedonii, z większością albańską. Dane te w swej pracy podaje Zeqirja Rexhepi, powołując się na dokument wydany przez Zgromadzenie dla Politycznej i Terytorialnej Autonomii Albańczyków w Macedonii (*Kevendit për Autonomi politike territoriale të shqiptarëve në Maqedoni*)²³. Uczestnicy zgromadzenia sporządzili projekt nowej konstytucji dla Republiki Macedonii, w której uwzględniono prawa i wolności Albańczyków i autonomię dla terytoriów przez nich zamieszkałych²⁴. Wydając szczegółowe wyjaśnienia, o jakie zmiany chodzi, których paragrafów w konstytucji Republiki Macedonii projekt ten dotyczy, na końcu dokumentu zawarło następujące stwierdzenie „Jeśli parlament Republiki Macedonii nie przyjmie propozycji, aby zmienić konstytucję Macedonii, nie zdefiniuje i nie zagwarantuje realizacji żądań polityczno-terytorialnej autonomii Albańczyków w Macedonii, będziemy zmuszeni przyspieszyć polityczne działanie zgodnie z naturalnym, etnicznym i historycznym prawem albańskiego narodu do samostanowienia”²⁵.

Groźba oderwania od Republiki Macedonii jej zachodniej części realna była na początku listopada 1993 r. Albańscy nacjonałiści, członkowie tajnej paramilitarnej albańskiej organizacji, przygotowywali w kraju przewrót z bronią w ręku.

²² *Tamże*.

²³ *Tamże*, s. 58.

²⁴ Dokument ten został opracowany w marcu 1992 r. w Gostivarze.

²⁵ *Tamże*, s. 61.

Działania polityków albańskich nazywano „afera z bronią”, w której mieli brać udział także Albańczycy z sąsiedniej Albanii. W przygotowaniach tych uczestniczyli m.in.: wiceminister obrony i wiceminister zdrowia, obaj narodowości albańskiej, którzy po wykryciu spisku zostali aresztowani. Sami Albańczycy twierdzili, że spisek sprowokowali Serbowie, aby podminować i zdestabilizować sytuację w Republice i aby władze w Skopiu podjęły przeciwko Albańczykom represję na szeroką skalę. Słychać było także albańskie twierdzenia, że była to prowokacja władz macedońskich, w której uczestniczył premier Nikola Kljusev. Jak podaje w swej pracy Z. Rexhepi, w archiwum albańskiej Partii Demokratycznego Rozwoju (*Partia për Prosperitet Demokratik*, PPD)²⁶ istnieje dokument sygnowany przez wysokiego funkcjonariusza z Ministerstwa Obrony, w którym znajduje się następujący pogląd: „O idei samoobrony Albańczyków wiedziały władze Kljuseva. Nie stanowiła ona terytorialnego zagrożenia dla Macedonii...”²⁷ Te twierdzenia nie przekonują Macedończyków. Natomiast w oficjalnej wypowiedzi minister spraw wewnętrznych L. Frčkovski stwierdził: „fakty o udziale w spisku [wysokich albańskich funkcjonariuszy państwa – I.S.-K.] potwierdziły zagraniczne zaprzyjaźnione służby, które mogłem sprawdzić. Ale to, że nie jest to tylko moje twierdzenie – proszę bardzo sami zweryfikujcie te dane: konta w bankach, pochodzenie broni z numerami, kontakty, fotografie, wideokasety...! Rezultatem był ostry międzynarodowy nacisk na Albanię. Myślę, że ta zasłużyła na to”²⁸.

W swej monografii Miranda Vickers i James Pettifer²⁹ przyjmują albańską tezę o prowokacji ze strony rządu macedońskiego. Miała ona doprowadzić do usunięcia radykalnych przywódców z partii PPD, ich aresztowania i rozpoczęcia współpracy z umiarkowanymi Albańczykami, takimi jak np. Xheladinem Muratim³⁰. Autorzy twierdzą, że podobne metody prowokacji stosowali już wcześniej z powodzeniem Serbowie wobec ludności albańskiej w Kosowie. Dzisiaj trudno w pełni odnieść się do tych wydarzeń, natomiast pewne jest, że składy broni maszynowej i amunicji wykryto w marcu w Tetowie i w kwietniu 1994 r. w Gostivarze. Przywódców spisku skazano na kary od pięciu do ośmiu lat więzienia, inni natomiast dość szybko zostali wypuszczeni na wolność.

²⁶ PPD to skrót nazwy tej partii w języku albańskim. W języku macedońskim – *Partija za demokratki prosperitet* – PDP. Autorzy polscy używają wielu nazw tej partii – Partia Demokratycznego Rozwoju lub Partia Demokratycznego Dobrobytu, a nawet Partia Demokratycznego Postępu.

²⁷ Z. Rexhepi, *dz. cyt.*, s. 61.

²⁸ „Flaka e vëllazërimit”, *Zbuluam zbulimin shqiptar*, Shkup, 14 qershor 1994, s. 6–7.

²⁹ M. Vickers, J. Pettifer, *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity*, Washington–New York 2000, s. 177.

³⁰ Xhelatin Murati urodził się we wsi Džepište w powiecie tetovskim. Kształcił się w Skopiu, gdzie ukończył studia pedagogiczne.

Faktem bezspornym natomiast jest to, że Albańczycy w zachodniej Macedonii chcieli utworzyć struktury wojskowe – własną armię, jak twierdzono w czasie procesów sądowych, dla samoobrony, aby zrównoważyć ewentualne działania wojska macedońskiego. W *Białej księdze* wydanej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Republiki Macedonii w 2001 r., zawierającej dokumentację konfliktu zbrojnego, podano wiadomość o aresztowaniu 10 listopada 1993 r. dwóch ważnych funkcjonariuszy narodowości albańskiej – wiceministra obrony Hisena Haskaja i wiceministra zdrowia Imera Imeri, członków albańskiej PPD – oraz kilkunastu Albańczyków z Tetova i Gostivaru, zarzucając im nielegalny handel bronią i zaangażowanie w działalność paramilitarnej organizacji. Organizacja ta miała liczyć w przyszłości 20 tys. członków i wywołać zbrojne powstanie w zachodnich regionach kraju³¹. Do następnych aresztowań w związku z formowaniem oddziałów paramilitarnych i separatystyczną działalnością doszło w styczniu 1994 r. Wówczas aresztowany został Mudxad Emini i dziewięciu innych Albańczyków³².

Duży wpływ na zachowanie się Albańczyków w Republice Macedonii wywierała sytuacja w sąsiednim Kosowie. Rozbudowująca swe struktury Wyzwoleńcza Armia Kosowa (UÇK) miała swe rezerwy wojskowe w wioskach na granicy albańsko-macedońskiej wokół Gostivaru, Debaru i Tetova, gdzie znajdowały się liczne magazyny broni, żywności i lekarstw. Gdy w 1997 r. doszło do wzmocnienia UÇK, przeprowadziła ona kilka zamachów bombowych w Kosowie i jeden w Republice Macedonii. Dzięki sprawnie funkcjonującemu systemowi klanowemu, jego członkowie byli świetnie poinformowani i usuwali zdrajców. UÇK ogłosiła, że począwszy od 7 stycznia 1998 r., jej działania, równoległe do prowadzonych w Kosowie, obejmą też zachodnią Macedonię. Po rozpoczęciu nalotów NATO na Jugosławię granicę macedońską przekroczyły setki mniej lub bardziej rozbrojenych bojowników, ukrywając się w cywilu wśród tłumów uchodźców z Kosowa.

* * *

Legalną działalność polityczną w Republice Macedonii Albańczycy prowadzili w ramach dwóch partii. Jako pierwsza w 1990 r. powstała PPD z Abdulrahmanem Alitim na czele³³. W wyborach parlamentarnych 11 listopada 1990 r.

³¹ Zob. *The White Book on the Terrorist Attack of the so-called NLA*, Skopje 2001, s. 316. Istnieje odpowiednik tej anglojęzycznej wersji po macedońsku: *Bela kniga. Terorizmot na t.n. Osloboditelna nacionalna armija*, Skopje 2001, s. 314. Są tu jedynie informacje o aresztowaniach, natomiast brak jest interpretacji tych wydarzeń, co zawiera wersja anglojęzyczna.

³² *Tamże*.

³³ A. Aliti został przewodniczącym partii 25 maja 1990 r. po jej oficjalnym zarejestrowaniu. Weześnieij funkcję tę sprawował Nevzat Halili.

zdobyła ona aż 25 miejsc w 120-osobowym parlamencie Republiki. Wówczas to w koalicji z Wewnętrzną Macedońską Rewolucyjną Organizacją – Demokratyczną Partią Narodowej Jedności Macedonii (*Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija – Demokratska partija za makodonsko nacionalno edinstvo*, VMRO-DPMNE) i postkomunistycznym dzisiaj Socjaldemokratycznym Związkiem Macedonii (*Socijaldemokratski sojuz na Makedonija*, SDSM), sprawowała władzę do wyborów w 1994 r. Albańczycy tak duży sukces wyborczy zawdzięczali sprawnie prowadzonej kampanii wyborczej wśród muzułmanów, wszystkich mniejszości narodowych i wysokiej frekwencji wyborczej wspieranej przez współrodaków z Kosowa. Na drugim przedterminowym kongresie tej partii, 12 i 13 stycznia 1994 r. w Tetovie, doszło do rozłamu. Na czele radykalnego skrzydła stanął Arbën Xhaferi³⁴. Natomiast umiarkowane jej skrzydło, na czele z X. Muratim, rozpoczęło współpracę z ówczesnie rządzącą koalicją.

W wyborach 16 października 1994 r. PPD zdobyła już tylko 10 mandatów, pozostając nadal w koalicji rządzącej. Czterech członków tej partii objęło stanowiska ministerialne w nowym rządzie. Byli to: minister rozwoju Beqir Zhuta, minister pracy i spraw socjalnych Iliaz Sabriu, minister kultury Eshref Aliu i minister bez teki Muhamed Halili³⁵. Zmiany w kierownictwie PPD w lutym 1994 r., gdy liderami partii zostali Albańczycy umiarkowanego skrzydła PPD, pozwalały sądzić, że dojdzie do większej integracji Albańczyków w państwowych strukturach władzy, a konflikty będą rozwiązywane na drodze ustępstw z obu stron. Świadczyła o tym rosnąca liczba rekrutów do armii macedońskiej. W roku 1992 w armii Republiki Macedonii stanowili oni 7,5% żołnierzy, w 1993 r. udział ich sięgnął już 26,5%³⁶. Inaczej natomiast sytuacja przedstawiała się, gdy cho-

³⁴ Arbën Xhaferi, albański polityk urodzony w Tetovie w 1948 r., gdzie ukończył szkołę podstawową i gimnazjum, studiował na wydziale filozoficznym w Belgradzie. W 1968 r. brał udział w demonstracjach albańskich w Tetovie. Pracował jako redaktor programów telewizyjnych w Prisztinie. W 1990 r. brał aktywny udział w tworzeniu Socjaldemokratycznej Partii w Kosowie. W 1993 r. wrócił do Tetova, gdzie rozpoczął aktywną działalność polityczną jako lider największej albańskiej partii politycznej w Republice Macedonii. Problemami Albańczyków zainteresował szerokie kręgi polityków zachodnich i USA. Pod hasłem „Konstytucja jest generatorem kryzysu w Macedonii” konsekwentnie dążył do jej zmiany. Wśród Albańczyków uważany był za jednego z najważniejszych liderów, którzy w 2001 r. zmienili zapisy macedońskiej konstytucji.

³⁵ M. Boden, *Osteuropa. Eine kleine politische Länderkunde*, München 1995, s. 212–223; H.-J. Hoppe, *Die politische Szene der Republik Makedonien*, „Berichte des Bundesinstituts für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien” [Köln] 1995, Jb. XLVII, s. 16–22; *Republika Makedonija. Prva dekada (1990–1999)*, red. A. Tuntev, Skopje 2005, s. 91–92. Po rekonstrukcji władzy 23 lutego 1996 r. wicepremierem i ministrem gospodarki został Beqir Zhura, ministrem rozwoju Abdylmenaf Bexheti, ministrem pracy i spraw socjalnych Naser Zyberi a ministrem nauki Asllan Selmani.

³⁶ D. Perry, *Makedonien*, [w:] *Demokratie und Marktwirtschaft in Osteuropa. Strategien für Europa*, Hrsg. W. Weidenfeld, Bonn 1995, s. 288. Sami Macedończycy nie potwier-

dziło o liczbę oficerów albańskich. Było ich w 1994 r. zaledwie 3,7%. Armia zdominowana była przez kadry macedońskie³⁷.

Druga albańska partia – powstała w 1990 r. pod nazwą Partia Ludowo-Demokratyczna (*Partia për Demokratike Populllore*, PDP), z Iliazem Halimim³⁸ na czele, miała w parlamencie po wyborach w 1994 r. czterech posłów. Ale wówczas w parlamencie znaleźli się także (czterej deputowani) przedstawiciele radykalnego skrzydła PPD z A. Xhaferim, Rufim Osmanim, którzy zmienili nazwę swego ugrupowania na PPDSH, dodając do dotychczasowej nazwy jeden człon. Nazwa tej partii od tego czasu brzmiała Partia Demokratycznego Rozwoju Albańczyków. Wśród Albańczyków zyskiwała ona coraz większe uznanie. W samorządowych wyborach w 1996 r. jej przedstawiciele zdobyli funkcje naczelników miast w Tetowie i Gostivarze. By zwiększyć swe siły, 11 czerwca 1997 r. w Gostivarze na kongresie przyjęli oni do partii PDP, tworząc silne, radykalne ugrupowanie – Demokratyczną Partię Albańczyków (*Partia Demokratike Shqiptare*, PDSH) z liderem A. Xhaferim. W wyborach parlamentarnych w 1998 r. 25 mandatów przypadło Albańczykom, z czego 14 parlamentarzystów pochodziło z PPD, a 11 z PDSH. Ci ostatni weszli w skład rządu tworzonego przez WMRO-DPMNE i Demokratyczną Alternatywę (*Demokratiska alternativa*, DA). Ówczesny lider WMRO-DPMNE – premier Ljubčo Georgievski – uznawany także za radykalnego polityka macedońskiego – zawiązał tę koalicję prawdopodobnie pod naciskiem czynników międzynarodowych. Miejsce umiarkowanych liderów albańskich nie tylko w strukturach władzy, ale również w administracji państwowej zajęli radykałowie. Xhaferi zdołał na czele struktur policyjnych umieścić swych rodaków. O ile w strukturach władzy do tej pory Albańczycy zajmowali niższe stanowiska, to w 1998 r. doszło do podziału między WMRO-DPMNE – 14 ministrów, DA – 8 stanowisk ministerialnych i albańską partię PDSH, która uzyskała 5 stanowisk ministerialnych: sprawiedliwości, pracy i opieki społecznej, informacji, samorządu terytorialnego i ministra bez teki³⁹. Taki był układ sił politycznych na początku 2001 r., gdy doszło do otwartego zbrojnego konfliktu albańsko-macedońskiego.

dzają tych twierdzeń. Według T. Gocevskiego, *Krizite vo nezavisna Republika Makedonija*, Skopje 2010, s. 246, w administracji publicznej przed wybuchem konfliktu w 2001 r. zatrudnionych było 5,6% Albańczyków, w armii służyło ich ok. 3%, z tego tylko 1,2% Albańczyków stanowiło kadre oficerską.

³⁷ M. Vickers, J. Pettifer, *dz. cyt.*, s. 172.

³⁸ Za założyciela tej partii uznaje się Jusufa Rexhepiego. Jej nazwa w języku macedońskim brzmi: *Narodna demokratska partija* – NDP, co w języku polskim czasami tłumaczone jest jako Narodowa Partia Demokratyczna.

³⁹ Zob. J. Jackowicz, *Macedonia*, „Europa Środkowo-Wschodnia 1997–1998”, ISP PAN, R. VII–VIII, Warszawa 2000, s. 135–136. Resorty te objęli Albańczycy po rekonstrukcji władzy 27 grudnia 1999 r. – zob. *Republika Makedonija...*, s. 95–96.

* * *

Równowaga polityczna między Macedończykami i Albańczykami w Macedonii w dużej mierze zależała od stanu albańskiej kultury, dostępu do środków masowego przekazu, radia i telewizji, ale przede wszystkim od rozwoju oświaty w języku albańskim. Powstała w 1991 r. Republika Macedonii w tej dziedzinie miała jeszcze wiele do zrobienia. Najważniejszym zadaniem było przezwyciężenie szaszości, jakie pozostały po wcześniejszym systemie funkcjonującym w czasach, gdy Macedonia wchodziła w skład Jugosławii. Była to kwestia wprowadzenia do szkół nowych programów nauczania, nowych podręczników, zwłaszcza do historii, geografii. Stwierdzić jednak należy, że wszyscy obywatele Republiki, bez względu na przynależność narodową i religijną, mieli równy dostęp do oświaty i taką samą możliwość pobierania nauki. W zakresie szkolnictwa podstawowego i średniego mniejszości narodowe miały prawo do nauki we własnych szkołach w rodzimym języku. Pałący stał się problem wykształcenia Albańczyków na poziomie wyższym, gdyż była to kwestia nie tylko oświatowa, ale także polityczna.

Nadal aktualna była też walka z analfabetyzmem, który szczególnie wyraźnie występował wśród mniejszości narodowych, w tym także wśród Albańczyków. Ze względu na bojkot spisu ludności przez tę grupę narodową w 1994 r. brak jest danych o jej liczebności. Bardzo częstym zjawiskiem, zwłaszcza w rodzinach wielodzietnych, była chęć przyzwyczajania dzieci do samodzielnego troszczenia się o swój los i zarobkowania od najmłodszych lat – przez żebractwo, sprzedawanie gazet na ulicach bądź mycie samochodów, sprząatanie w domach (co dotyczyło głównie Romów), ale niestety także zdobywanie pieniędzy na życie w sposób nielegalny. Nadal problemem w rodzinach muzułmańskich było nieposyłanie do szkół dzieci płci żeńskiej i kobiet.

W celu zwalczania analfabetyzmu wprowadzono kursy pisania i czytania dla dorosłych oraz otwierano szkoły podstawowe (ośmiolatki) dla ludności w wieku dorosłym. Szkoły te funkcjonują do dzisiaj. W roku szkolnym 1997/1998 było ich 17 z językiem wykładowym macedońskim i 4 z językiem albańskim, nadto w innych szkołach funkcjonowało 12 klas równoległych⁴⁰ z albańskim językiem nauczania. Ogółem w takich szkołach i klasach równoległych w roku szkolnym 1997/1998 ukończyło naukę w języku albańskim 246 dorosłych⁴¹. Jak wynika z danych statystycznych, coraz więcej dzieci albańskich objętych było wychowaniem przedszkolnym w ich własnym języku.

⁴⁰ W szkołach takich nauczanie odbywało się dla Macedończyków po macedońsku, natomiast Albańczycy mieli swe równoległe nauczanie we własnym języku.

⁴¹ *Statistički pregled*, br. 327, Skopje, april 1999, s. 33.

Tabela 1. Liczba dzieci w instytucjach przedszkolnych z uwzględnieniem języka, w jakim prowadzono zajęcia

Rok	Razem	Macedońscy	Albańscy	Inni
1993	100% 35 599	91,5%	7,2%	1,04%
1994	100% 36 896	87,9%	11,0%	1,84%
1995	100% 38 245	87,0%	12,0%	1,10%

Źródło: *Facts about National Minorities in the Republic of Macedonia*, Ministry of Foreign Affairs, L. Frckoski, Skopje, April 1997, s. 11.

Członkowie mniejszości narodowych mieli prawo, na równi z Macedońcami, do uczestnictwa w procesie nauczania we wszystkich typach szkół i na wszystkich poziomach nauczania, w tym także uniwersyteckim. W szkołach podstawowych i średnich uczniowie mogli uczyć się w języku albańskim. Liczba szkół z albańskim językiem wykładowym stale rosła.

Aby zahamować negatywne skutki występujących, negatywnych tendencji, władze w Skopiu respektowały ustawę o podstawowym i średnim wykształceniu z 1985 r., która wprowadziła zasadę, że nauczanie równoległe w języku narodowości może się odbywać tylko w tych szkołach, gdzie jest minimum 15 uczniów chętnych taką naukę podjąć i gdzie istnieje wykwalifikowana kadra nauczycieli (dla szkół średnich był to limit 30 uczniów). Ustawa ta spowodowała chwilowe zmniejszenie liczby uczniów w szkołach średnich z językiem albańskim. Problem jednak ponownie odżył w maju 2000 r., gdy ośmiu uczniów albańskich z gimnazjum w Bitoli im. Josipa Broz-Tity zgłosiło chęć utworzenia równoległej klasy z albańskim językiem wykładowym. Władze szkolne zareagowały stanowczo i nie wyraziły na to zgody, odmawiając i powołując się na istniejące przepisy. Zaostrzyło to i tak napiętą sytuację między społecznością albańską i macedońską, co Albańcy wykorzystali, aby podobne żądania wysunąć w gimnazjach w Kruševie, Resenie, Prilepie i Demir-Hisarze oraz podkreślać funkcjonowanie – ich zdaniem – niekorzystnego ustawodawstwa⁴². Według danych Ministerstwa Edukacji i Sportu w szkołach podstawowych w roku szkolnym 1991/1992 naukę w języku albańskim pobierało 69 950 uczniów, co stanowiło 26,79% tej grupy dzieci w Republice Macedonii, natomiast w roku szkolnym 1996/1997 wskaźnik ten wynosił już 27,87%⁴³. O ile nauczanie podstawowe było obowiązkowe, o tyle

⁴² „Nova Makedonija”, 16 V 2000, s. 2.

⁴³ *Facts about National Minorities in the Republic of Macedonia*, Ministry of Foreign Affairs, L. Frckoski, Skopje, April 1997, s. 12.

nauczanie na poziomie szkoły średniej można było podejmować dobrowolnie i dlatego niezbyt duża grupa Albańczyków kształciła się w gimnazjach.

Tabela 2. Uczniowie średnich szkół państwowych i prywatnych według podanej przynależności narodowej w roku szkolnym 1997/1998

Narodowość	Liczba	Procent
Macedończycy	67 510	80,3
Albańczycy	12 024	14,3
Inni	4 525	6,4

Źródło: *Statistički pregled*, br. 327, Skopje, april 1999, s. 36.

Z tabeli wynika, że istniały duże różnice w poziomie wykształcenia w obrębie poszczególnych narodowości. Wykształcenie średnie zdobywała przede wszystkim młodzież macedońska – 80,3% (populacja Macedończyków stanowi 66,6% ludności kraju), natomiast tylko 14,3% Albańczyków (stanowili ok. 23% ogółu populacji). Jak wynika z danych statystycznych, w roku szkolnym 1997/1998 jedynie 683 Albańczyków w szkołach średnich uczyło się w języku macedońskim, tj. w języku oficjalnym państwa, w którym żyli. Inni pobierali naukę w języku albańskim. Istniejąca przepaść w poziomie wykształcenia między Albańczykami i Macedończykami pogłębiała się, gdyż obie te społeczności funkcjonowały oddzielnie, wyizolowane, a każda miała własne problemy – Macedończycy żyli w obawie przed albanizacją kraju, Albańczycy w poczuciu braku równych szans.

W powstałym po 1991 r. państwie odstąpiono od programu laicyzacji dzieci i młodzieży oraz zezwolono na tworzenie szkół wyznaniowych. Wykształcenie gimnazjalne Albańczycy mogli zdobyć w średniej szkole islamskiej. Podobnie funkcjonuje średnia szkoła prawosławna, a od 1997/1998 r. gimnazjum katolickie. Do szkoły islamskiej w roku szkolnym 1997/1998 uczęszczało 225 uczniów, zajęcia prowadziło 28 nauczycieli, a nadto 143 Albańczyków w roku szkolnym 1997/1998 uczęszczało do średnich szkół zaocznych (dla dorosłych)⁴⁴.

Kadra nauczycielska szkół podstawowych i średnich, w których wykładowym językiem był język albański, kształcona była w Republice Macedonii. Nowe przepisy z września 1995 r. mówiły, że nauczycielami mogli być tylko obywatele Republiki Macedonii i to jedynie ci, którzy znali język macedoński⁴⁵. Przedstawiciele mniejszości narodowych (w tym Albańczycy) mieli prawo do studiowania na wszystkich wydziałach (było ich 29) w dwóch istniejących państwowych uniwersytetach w Macedonii, tj. Świętych Cyryla i Metodego w Skopiu oraz

⁴⁴ *Statistički pregled...*, s. 43.

⁴⁵ Weześniej kadry nauczycielskie kształcone były na uniwersytecie w Prisztinie.

św. Klimenta Ochrydzkiego w Bitoli, w języku macedońskim. Wyjątek stanowiły kierunki: albański język i literatura oraz turecki język i literatura na Wydziale Filozoficznym. Także na Wydziale Dramatu i Sztuki zajęcia odbywały się w grupach językowych danej narodowości. Albańczycy, kształcący się od dziecka w swym rodzimym języku, często nie mogli podjąć nauczania w języku macedońskim na poziomie wyższym lub mieli trudności językowe w czasie procesu nauczania. Dlatego na uniwersytetach w Skopiu i Bitoli nie wyczerpywali limitów miejsc dla nich zarezerwowanych. Władze w Skopiu postanowiły w 1997 r. utworzyć dla przyszłych nauczycieli na Wydziale Pedagogicznym św. Klimenta Ochrydzkiego na Uniwersytecie w Skopiu kierunek z językami wykładowymi macedońskim, albańskim i tureckim. Nauczanie prowadzono w grupach językowych z przedmiotów: wychowanie przedszkolne, nauczanie języków narodowości, matematyka–fizyka, biologia–chemia, historia–geografia. W roku akademickim 2000/2001 przewidziano limit 280 miejsc.

Tabela 3. Limity miejsc na Wydziale Pedagogicznym na Uniwersytecie Świętych Cyryla i Metodego w Skopiu w roku akademickim 2000/2001

Język nauczania	Limit studentów stacjonarnych	Limit studentów zaocznych	Razem
Macedoński	55	10	65
Albański	80	10	90
Turecki	20	5	25
Razem	155	25	180
Wychowanie przedszkolne			
Macedoński	32	5	37
Albański	35	5	40
Turecki	20	3	23
Razem	87	13	100

Źródło: *Konkurs za zapišuvanje studenti vo prva godina na fakultetite na Univerzitetot „Sv. Kiril i Metodij” vo uèebnata 2000/2001 godina, Skopje, mart 2000.*

Przyjęcie 30 stycznia 1997 r. przez macedoński parlament ustawy o wprowadzeniu na Wydziale Pedagogicznym zajęć w języku albańskim i tureckim spotkało się z protestem macedońskich studentów. Demonstracje odbywały się pod hasłami antyalbańskimi, a 4 marca 1997 r. 15 studentów na znak protestu rozpoczęło strajk głodowy. Działania władz macedońskich postrzegane były jako spóźnione i mające uspokoić zbyt śmiało żądania Albańczyków.

Liczba studentów albańskich na wszystkich kierunkach studiów była niewielka i jak wynika z danych Ministerstwa Oświaty i Sportu w roku akademickim 1992/1993 oscylowała na poziomie 5,2%, 1993/1994 – 7,1%, by w 1995/1995 osiągnąć 9,2% wszystkich studiujących w kraju. W następnych latach obserwować można było spadek zainteresowania studiami w państwowych uczelniach. W roku akademickim 1996/1997 na uczelniach państwowych uczyło się już tylko 7,2% Albańczyków⁴⁶. Tłumaczyć to można podjęciem nauki przez coraz to większą grupę studentów na nielegalnym uniwersytecie w Tetowie.

Gdy w październiku 1994 r. Albańczycy ogłosili otwarcie albańskiego uniwersytetu w Tetowie (z siedzibą w Malej Rećici), władze w Skopiu zareagowały bardzo stanowczo, zakazując jego działania. Pomimo zakazu uczelnia nielegalnie istniała aż do 2001 r., gdy zaszły zmiany w konstytucji Republiki. Uniwersytet mieścił się w prywatnych albańskich domach, w każdym z nich inny wydział: filologia, filozofia, matematyka, ekonomia, prawo, nauki artystyczne. 14 grudnia 1994 r. odbył się w Skopiu kongres albańskich intelektualistów z Albanii, Czarnogóry, Kosowa, Macedonii i Serbii, na którym potwierdzono konieczność jego funkcjonowania⁴⁷. Uniwersytet utrzymywany był z prywatnych składek, miał także ofiarodawców wśród Albańczyków spoza granic kraju. Pomocy finansowej udzielała mu także fundacja Sorosa oraz albańska gazeta „Koha”. Podczas wizyty w USA w 1995 r. rektor uczelni Fadil Sulejmani uzyskał poparcie dla działania placówki od amerykańskiego zastępcy sekretarza stanu Richarda Holbrooke’a⁴⁸. Sulejmani planował utworzenie wydziału medycznego, twierdząc, że studenci mogliby praktyki odbywać w prywatnych klinikach albańskich⁴⁹. Do zamieszek doszło 15 stycznia 1995 r., gdy władze zburzyły budynek, w którym mieli uczyć się studenci albańscy. W czasie demonstracji został zabity jeden demonstrant, a 15 innych odniosło obrażenia. Natomiast rektora uczelni aresztowano i skazano na dwa i pół roku więzienia. W tym samym czasie Albańczycy podnieśli problem używania języka albańskiego jako oficjalnego w parlamencie. Jak podaje w swych wspomnieniach David Owen⁵⁰, podczas trzeciej rundy rozmów między władzami w Skopiu a albańskimi partiami, które prowadził ambasador Geert-Hinrich Ahrens z ramienia Międzynarodowej Konferencji do spraw Bylej Jugosławii (ICFY), w momencie gdy sądzony był F. Sulejmani, Albańczycy poruszyli sprawę używania albańskiego języka w parlamencie. Wówczas padło pytanie jak praktycznie wyglądałby przekład ewentualnych

⁴⁶ *Facts about National Minorities...*, s. 20.

⁴⁷ P. Bachmaier, *Die Kulturpolitik Makedoniens 1944–1997*, [w:] *Makedonien. Geographie–Ethnische Struktur–Geschichte–Sprache und Kultur–Politik–Wirtschaft–Recht*, Hrsg. W. Lukan, P. Jordan, „Österreichische Osthefte” [Wien] 1998, Jb. 40, s. 332.

⁴⁸ *Tamże*.

⁴⁹ „Rzeczpospolita”, 18 I 1996, nr 15, s. 8.

⁵⁰ D. Owen, *Balkan Odyssey*, London 1995, s. 355.

wystąpień Albańczyków na inne języki. Członkowie ICFY, mimo radykalizacji żądań albańskich, byli przekonani, że istnieją szanse na pokojowe rozwiązanie sprawy uniwersytetu w Tetowie. Brak woli władz w Skopiu jego zaakceptowania wynikał z przekonania, że uniwersytet ten był „siedzibą” albańskiego radykalnego nacjonalizmu i szerzenia ideologii „Wielkiej Albanii”. Ponadto kwestionowano poziom nauczania, umiejętności nauczycieli akademickich i stworzonych warunków nauczania⁵¹. Batalię o uniwersytet w Tetowie macedońskie władze traktowały jako działanie polityczne, mające stworzyć wrażenie, że mniejszości narodowe są w Republice Macedonii dyskryminowane.

W czasie organizowanych demonstracji Albańczycy domagali się legalizacji uniwersytetu jako trzeciego państwowego uniwersytetu w Macedonii, finansowanego z budżetu. Manifestacji przeprowadzonej w dniu 17 maja 2000 r. w Tetowie nie poparły wszystkie albańskie partie polityczne. Wzięli w niej udział przedstawiciele PPD. PDSH z A. Khaferim na czele jako koalicjant wówczas rządzącej VMRO-DPMNE była przeciwna organizowaniu masowych demonstracji i dążyła do załatwienia sprawy na drodze rozmów i porozumienia. Zastępca Khaferiego, Menduh Taçi wyjaśnił, że PDSH zainteresowana jest rozwiązaniem problemu wyższego kształcenia Albańczyków w Macedonii przez utworzenie tetovskiego uniwersytetu prywatnego⁵².

O poziomie wykształcenia poszczególne grupy etnicznych może świadczyć także liczba obronionych prac magisterskich i tez doktorskich. W latach 1994–1996: 4 Albańczyków (dla porównania 1 Turek, 2 Vlachów i 7 Serbów oraz 159 Macedończyków) obroniło prace magisterskie, natomiast 3 Albańczyków (dla porównania 2 Turków, 1 Vlach, 6 Serbów i 112 Macedończyków) doktoraty⁵³. Należy zaznaczyć, że w Republice Macedonii wydawane były gazety w języku albańskim (do najpopularniejszych należał dziennik „Flaka e vëllazërimit” i „Fakti” wychodzące w Skopiu), książki oraz nadawane były audycje radiowe i telewizyjne. Prawa te zagwarantowane mieli Albańczycy jeszcze w Jugosławii Tity.

* * *

Do łagodzenia konfliktów i polepszenia relacji między obu społecznościami etnicznymi – Albańczykami i Macedończykami – doszło m.in. dzięki mediacji amerykańskiej i zabiegom prowadzonym przez ONZ. W pierwszej fazie międzynarodowe działanie miało na celu powstrzymanie wybuchu otwartego konfliktu. Najwcześniej zaangażowanym podmiotem międzynarodowym mającym

⁵¹ K. Gligorov, *Makedonija e se što imame*, Skopje 2000, s. 518.

⁵² „Nova Makedonija”, 16 V 2000, s. 3.

⁵³ *Albancite vo Republika Makedonija...*, s. 348.

zapobiegać kryzysom w Republice Macedonii była Grupa Robocza powołana przez sekretarza generalnego ONZ Boutrosa-Ghaliego pod przewodnictwem dyplomaty niemieckiego G.-H. Ahrensa, który rokowania rozpoczął już w październiku 1991 r. w ramach ICFY. Grupa Robocza odgrywała rolę mediatora z udziałem trójstronnego forum, którego członkami byli Serbowie, Albańczycy i rząd macedoński. Dzięki jej pracy udało się wynegocjować kilka ustępstw na rzecz Albańczyków, tj. większy dostęp do edukacji i mediów, dzielenie się władzą z Albańczykami. Mimo że tylko w niewielkim stopniu zaznaczył się postęp w realizacji najbardziej palących problemów, to działania te w pierwszych latach niepodległości kraju, gdy powstawały struktury nowego państwa, a kryzys ekonomiczny radykalizował postawy Albańczyków, pomogły zapobiec erupcji przemocy na tle etnicznym⁵⁴.

Niezwykle ważne dla utrzymania pokoju w Republice Macedonii były wizyty przedstawicieli KBWE/OBWE. Utworzony w 1992 r. mandat Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych z ramienia tej organizacji, jako instrument zapobiegania konfliktom, odegrał kluczową rolę. Szczególnie dotyczyło to mianowanego na wspomniane stanowisko Maxa van der Stoela (był to polityk holenderski) w 1993 r. Misja w Republice Macedonii (oficjalna nazwa *The OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje*) powołana została 18 września 1992 r. w celu obserwowania rozwoju sytuacji na pograniczu z Serbią i niedopuszczenia do rozszerzenia konfliktu w Macedonii. Podstawowym zadaniem misji było nawiązanie kontaktu z partiami politycznymi i obywatelami, a także aktywne likwidowanie ekonomicznych, politycznych i etnicznych skutków kryzysu kosowskiego dla Macedonii⁵⁵. Największym osiągnięciem Maxa van der Stoela było uzyskanie zgody na utworzenie uniwersytetu w Tetowie tuż przed wybuchem albańsko-macedońskiego konfliktu zbrojnego⁵⁶. Uczelnia, w której zajęcia odbywają się do dzisiaj i prowadzone są w językach: albańskim, macedońskim i angielskim, nosi nazwę – Uniwersytetu Europy Południowo-Wschodniej w Tetowie. Van der Stoel wydał także ważny z ówczesnego punktu widzenia dokument wczesnego ostrzegania – pierwszy w historii z ramienia OBWE. Było to oświadczenie, a zarazem ostrzeżenie z maja 1999 r. o destabilizacji w Macedonii w okresie nalotów sił NATO na Jugosławię.

Ze względu na trudną sytuację w Republice w pierwszych latach niepodległości prezydent K. Gligorov w listopadzie 1992 r. zwrócił się do Rady Bezpieczeństwa

⁵⁴ *The International Conference on the Former Yugoslavia. Official Papers*, ed. by B.G. Ramcharan, vol. 1, Cambridge 1997, s. 489–521.

⁵⁵ Zob. *OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje*, <http://www.osce.org/skopje> (dostęp 1 XII 2011).

⁵⁶ Parlament macedoński przyjął w lipcu 2000 r. ustawę o utworzeniu w Tetowie uniwersytetu, jako niepublicznej placówki oświatowej. Oficjalnie otwarty został w listopadzie 2001 r.

ONZ z apelem, by ta przysłała oddziały misji pokojowej na granice z Serbią i Albanią. Częste prowokacje zarówno ze strony Belgradu, jak też Albańczyków, głównie z terytorium Kosowa, przekraczanie granicy bez wymaganych dokumentów destabilizowały sytuację w kraju. Po uchwaleniu rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 795 z dnia 11 grudnia 1992 r. na początku 1993 r. ONZ wysłała 1,1 tys. żołnierzy do ochrony granic Republiki Macedonii, z czego połowa pochodziła z USA. Żołnierze ci stacjonowali na granicach albańsko-macedońskiej i serbsko-macedońskiej. Do 1995 r. były to jednostki UNPROFOR, która powołana była do nadzorowania zawieszenia broni i demobilizacji wojsk w Chorwacji, a od wiosny tego roku stała się niezależną misją prewencyjną – UNPREDEP (*United Nations Preventive Deployment Force*). Jej zadania były jasno i precyzyjnie określone. Należały do nich: po pierwsze, monitorowanie granicy republiki Macedonii z sąsiednimi Albanią i Jugosławią, po drugie, powstrzymanie wszelkich zagrożeń w tym kraju i wzmocnienie jego stabilności, po trzecie, ochrona ludności przed zagrożeniami⁵⁷. Przewagą tej misji polegała na otrzymaniu przez nią mandatu ONZ i głównego w niej zaangażowania USA. Miała ona ściśle prewencyjny charakter, który opierał się na trzech filarach: militarnym – obserwowanie granicy przez monitoring stały lub czasowy, politycznym – monitorowanie warunków politycznych, gospodarczych i społecznych oraz humanitarnym – dotyczył głównie długoterminowych problemów społecznych pod auspicjami ONZ, w tym rozwoju infrastruktury w kraju. UNPREDEP ściśle współpracował z OBWE. Na cele misji ONZ w latach 1995–1998 stał polski dyplomata Henryk J. Sokalski⁵⁸.

Podpisane w 1998 r. umowy z Tajwanem (Republiką Chińską) na udzielenie pomocy finansowej i inwestycji kapitałowych doprowadziło do konfliktu dyplomatycznego z Chinami (Chińską Republiką Ludową), które jako stały członek Rady Bezpieczeństwa ONZ zablokowały przez swe weto przedłużenie misji pokojowej w Republice Macedonii. UNPREDEP musiał wycofać się w czasie, gdy w sąsiednim Kosowie trwała wojna i siły NATO prowadziły naloty na Jugosławię. Ze względów strategicznych, tj. planów Republiki Macedonii, by w najbliższej przyszłości zostać członkiem NATO oraz ze względów bezpieczeństwa, latem 1999 r. w Skopiu wydano deklarację o gotowości współpracy i umożliwieniu realizacji operacji „Wspólny Gwarant” (*Joint Guarantor*) przez umieszczenie na terenie tej Republiki sił szybkiego reagowania Sojuszu Północnoatlantyckiego.

⁵⁷ A. Ackermann, *International Intervention in Macedonia. From Preventive Engagement to Peace Implementation*, [w:] *International Intervention in the Balkans since 1995*, ed. by P. Siani-Davies, London–New York 2003, s. 109.

⁵⁸ Henryk J. Sokalski pracował w służbie dyplomatycznej przez ponad 25 lat, w tym kilkanaście w strukturach ONZ, gdzie piastował m.in. stanowisko drugiego zastępcy sekretarza generalnego. W latach 1995–1998 jako specjalny przedstawiciel sekretarza generalnego, kierował prewencyjnymi siłami ONZ w Macedonii (UNPREDEP). W swej książce *Odrobina prewencji. Dorobek dyplomacji prewencyjnej ONZ w Macedonii*, Warszawa 2007, opisał swe praktyczne doświadczenia.

Spotkało się to z ostrą reakcją Belgradu i wystosowaniem oficjalnego protestu, w którym podkreślono, że rozmieszczenie wojsk Sojuszu „może zaszkodzić długofalowym interesom obu krajów”⁵⁹. Od tego momentu wzajemne relacje na linii Belgrad–Skopie były napięte. Po rozpoczęciu nalotów NATO na Jugosławię tylko raz, 5 czerwca 1999 r., doszło do naruszenia granicy macedońskiej. Ostrzelane zostały graniczne wioski: Jažince, Malino i Tanuševci. Siły macedońskie nie interweniowały.

Po zakończeniu działań zbrojnych w Jugosławii i podpisaniu 9 czerwca 1999 r. porozumienia w Kumanovie, poprzedzonego rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1244, doszło do rozbrajania Albańczyków, wycofania się ich regularnych jednostek oraz zastąpienia tych oddziałów przez międzynarodowe siły KFOR pod dowództwem NATO. Część z nich stacjonowała także na terytorium Republiki Macedonii. Polska wysłała 18 czerwca 1999 r. ponad 800-osobowy 18. Bielski Batalion Desantowo-Szturmowy, będący Polską Jednostką Wojskową Obwodu Strategicznego Naczelnego Dowódcy NATO w Europie pod dowództwem płk. Romana Polki. Baza wojskowa – *Camp White Eagle* (Obóz Biały Orzeł) – znajdowała się w pobliżu lotniska Petrovec, ok. 20 km od stolicy Republiki Macedonii – Skopja.

W owym czasie teatr kosowskich działań wojennych ominął Republikę Macedonii, jednak państwo znalazło się w bardzo trudnej sytuacji. Dużym problemem było przybycie na jej terytorium ogromnej liczby uciekinierów oraz bojowników z Kosowa. Część z nich była Albańczykami z Macedonii, którzy nieśli pomoc swym rodakom w Kosowie. Mieli oni poczucie dysponowania poparciem międzynarodowym. Nadto siły NATO (KFOR) zajęte były działaniami w Kosowie i po wycofaniu sił ONZ nie dawały gwarancji skutecznej obrony macedońskich granic. Dlatego nie dziwi fakt, że już wkrótce – w 2001 r. działania zbrojne przeniosły się do Republiki Macedonii. Wówczas to swe żądania wobec władz w Skopiu Albańczycy zgłosili, tym razem z bronią w ręku.

⁵⁹ J. Phillips, *dz. cyt.*, s. 76.